



ГРОШІ, ФІНАНСОВИЙ ОБІГ І КРЕДИТ

В. П. Синчак*

ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТОК НЕОКЛАСИЧНИХ КОНЦЕПЦІЙ В ОПОДАТКУВАННІ

Формування теоретичних основ оподаткування, що бере свій початок ще з часів меркантилізму та фізіократів, знаходить подальший розвиток в інших економічних школах. Серед них важливе місце у дослідженні означених питань займає неокласичний напрям в економічній теорії, прихильники якого значну увагу у своїх працях приділяли податкам. Однак неоднозначне ставлення сучасних дослідників до результатів досліджень вчених цього економічного напрямку не дозволяє належно оцінити їхній внесок у розвиток теоретичних концепцій, що стосується питань оподаткування. У сукупності вищевказане й обумовлює означену проблему та потребує її додаткового дослідження у пропонованій науковій статті.

Одразу доцільно зазначити, що неокласичний напрям економічної теорії не втрачав своєї привабливості для економістів, які досліджували теоретичні основи оподаткування. Даному питанню приділяли увагу й науковці часів радянської доби, зокрема В. Волобуєв¹, який багато уваги зосередив на дослідженні кривої Артура Лаффера. Не зменшується її привабливість і для дослідників-сучасників з пострадянського простору. Свої праці означеній проблемі присвятили російські економісти Є. Балацький², О. Міллер³, С. Барулін та О. Бекетова⁴, а також грузинський вчений, В. Папава⁵. Розвиток неокласичних концепцій в оподаткуванні досліджується і у працях вітчизняних вчених, В. Суторміної, В. Федосова, В. Андрущенко⁶, В. Вишневського і С. Степенко⁷ та інших відомих науковців.

© Синчак В. П., 2007

* завідувач кафедри менеджменту, фінансів та кредиту Хмельницького університету управління та права, кандидат економічних наук, доцент, професор ХУУП

¹ Волобуєв В. П. Финансовые дилеммы США (эволюция бюджетного регулирования экономики). — М.: Наука, 1987. — С. 150.

² Балацкий Е. Лафферовы эффекты и финансовые критерии экономической деятельности // Мировая экономика и международные отношения. — 1997. — № 11. — С. 31.

³ Миллер О. Теория предложения и налоговая политика в США // Мировая экономика и международные отношения. — 1989. — № 7. — С. 18.

⁴ Барулин С. В., Бекетова О. Н. Лафферовы эффекты в экономике современной России // Финансы. — 2003. — № 4. — С. 34.

⁵ Папава В. Лафферов эффект с последствием // Мировая экономика и международные отношения. — 2001. — № 7. — С. 34.

⁶ Суторміна В. М. та ін. Держава — податки — бізнес: (Із світового досвіду фіскального регулювання ринкової економіки): Монографія / В. М. Суторміна, В. М. Федосов, В. Л. Андрущенко. — К.: Либідь, 1992. — С. 24.

⁷ Вишневский В. П., Степенко С. Г. Оценка влияния налогов на хозяйственную деятельность промышленных предприятий с помощью методов экономико-математического моделирования. — Донецк: ИЭП НАН Украины, 1998. — С. 14.



З огляду на вище зазначене, у статті поставлено такі завдання: виявити основні причини, які вплинули на формування неокласичних положень у науковій думці Заходу; узагальнити основні теоретичні концепції неокласиків та визначити їхній вплив на подальший розвиток наукових основ оподаткування.

Загострення та посилення у 70-х роках ХХ ст. внутрішньої нестійкості у країнах із ринковою економікою, які сповідували кейнсіанські положення, призводить до уповільнення темпів економічного зростання, збільшення бюджетних дефіцитів і державного боргу, що стає причиною поширення інфляційних процесів. Найпоказовіше це проявилось на стані економіки США та інших капіталістичних країн, починаючи з 1948-1949 рр., і мало своє продовження у 1953-1954; 1957-1958; 1960-1961; 1967; 1969-1971; 1974-1975 та 1981-1982 рр. та поставило під сумнів кейнсіанську модель у реалізації програми безкризового розвитку. Тож багато економістів, які були виховані під впливом консервативних поглядів і мали інтелектуальне коріння, яке брало свій початок ще з часів класичної економічної теорії, у той час починають все більше сумніватись у теоретичних положеннях, які сповідували кейнсіанці, вважаючи, що за їхньою допомогою виправити кризове становище в економіці уже неможливо.

Безперечно, кейнсіанська концепція державного регулювання у цей час зазнавала серйозних випробувань. Проте економічна криза, яка підірвала довіру до неї, мала декілька об'єктивних причин. Серед них на одному з перших місць, на думку сучасних економістів, знаходились технологічні та соціальні зрушення, породжені науково-технічною революцією, а також всебічна інтернаціоналізація виробництва й капіталу⁸. Тож, розглядаючи кожний із цих чинників, слід зазначити, що перший сприяв значному розширенню номенклатури виробів, збільшенню кількості дрібних і найдрібніших підприємств, створив умови для рухливості виробничих і фінансових ресурсів. Зрозуміло, що за таких умов зростала роль стимулів та інструментів спонтанного ринкового регулювання, тоді як важливість державного регулювання відносно зменшувалась. Подібна ситуація спостерігалась і за інтернаціоналізації господарства потужних західних країн, що стало причиною зниження ефективності національних ресурсів при їх впливі на економіку.

Отже, з цього часу кейнсіанство як теоретична концепція економічної політики усувається з колишніх позицій. Проте цей процес відбувається поступово. Адже, кейнсіанська теорія і надалі мала своїх прихильників, що сповідували її принципи. Так, найвідоміші її представники, які належали до кейнсіанців старшого покоління, зокрема П. Самуельсон, Дж. Тобін, Г. Екклі, У. Хеллер, Р. Солоу стверджували, що теоретична система Дж. Кейнса стала фундаментом сучасної макроекономічної теорії й політики, без якої вже неможливий їх подальший розвиток⁹. Тож, незважаючи на такі хиткі позиції кейнсіанського вчення, його прихильники продовжували приділяти значну увагу фіскальній політиці, в якій значне місце відводилося “вбудованим стабілізаторам гнучкості”, у ролі яких виступали податки. Один із його представників П. Самуельсон з цього приводу писав, що “фіскальна система сама допомагає підтримувати стабільність в економіці”, сутність якої в тому, що зі зменшенням доходів, навіть без законодавчих змін ставок оподаткування, зменшуватимуться й податкові надходження, і навпаки¹⁰. Звідси очевидним стає те, що без будь-яких особливих змін законодавчих актів сума коштів від податків зміниться автоматично зі зміною бази оподаткування. Такій податковій системі, як вважали прихильники даної концепції, властива

⁸ Современные экономические теории Запада: Учеб. пособие. — 2-е изд. / Под ред. А. Н. Марковой. — М.: Финстатинформ, 1996. — С. 49.

⁹ Там же. — С. 50.

¹⁰ Павловський М. А. Макроекономіка перехідного періоду: Український контекст. — К.: Техніка, 1999. — С. 86.



“автоматична гнучкість”, тобто цей механізм здатен збільшувати податкові надходження в період інфляції і зменшувати їх під час депресії.

Тут необхідно зазначити, що ці теоретичні положення знайшли своє відображення у практичній діяльності уряду США. Так, на основі цих ідей Комісія з економічного розвитку поряд із збалансованістю бюджету пропонувала використовувати й “систему вбудованих гнучких стабілізаторів”. Найоптимальнішим інструментом у такій політиці західними економістами вважався податок з доходів фізичних осіб. З його появою в американській системі оподаткування значно активізувались процеси державного регулювання економіки за допомогою податкових інструментів, яке проводилось з метою сприяння економічному зростанню. З цього приводу відомий американський економіст, професор Е. Тейлор, стверджував, що особистий податок із доходів може бути використаний як в якості універсального антициклічного засобу, так і в інтересах економічного зростання¹¹.

Проте така надмірна увага, яка приділялася податку з доходів фізичних осіб у практичній діяльності уряду США, призвела до виникнення прецедентів серед різних політичних сил, розширення податкового законодавства і зниження його ефективності, а також до стримування росту реальних доходів населення. Усе це було однією із причин усунення кейнсіанських бюджетно-податкових інструментів у державному регулюванні економіки, домінуючих на той час, а на зміну їм висуваються теорії монетаризму, нова класична школа, теорія раціональних очікувань, теорія економіки, зорієнтованої на пропозицію та ін., які об’єднані спільним терміном консервативного або неоконсервативного напрямку економічної думки.

Однією із шкіл, яка найрадикальніше була налаштованою проти вчення Дж. Кейнса, стала монетаристська школа. Особливо категорично проти ідей Дж. Кейнса виступив лауреат Нобелівської премії Мілтон Фрідмен, який у 1956 р. опублікував свою відому наукову працю “Дослідження кількісної теорії грошей”, що стало основою проголошення епохи монетаризму в науці. Його ідеї поділяли П. Волкер, А. Мельцер, А. Шварц, які пропонували інші, ніж кейнсіанці, методи державного регулювання, зокрема, забезпечення відповідності між обсягом виробленої продукції і масою грошей в обігу¹². Поряд із цим економісти, котрі стояли на цих позиціях, особливу роль у даному процесі відводили податкам з доходів корпорацій та, як уже зазначалось, оподаткуванню особистих доходів. Зокрема, на думку М. Фрідмена, система оподаткування фізичних осіб не повинна зменшувати активності людей для покращення їх матеріального стану. З цією метою пропонувалось не оподатковувати дохід, що дорівнював гарантованому державою мінімуму. І лише у разі перевищення встановленого мінімуму передбачалось оподаткування лише різниці такого відхилення. Науковцем також пропонувалось особливо ставитись до “від’ємного оподаткування”, суть якого полягала у тому, що сім’ї, дохід яких не досягав встановленого мінімуму, фактично, отримували додатковий дохід. Таке нарахування мало проводитися за єдиною ставкою “недодержаного доходу”¹³.

Не менш важливе значення ідеї цієї економічної школи мали у встановленні справедливості між групами населення з різним доходами за їхнього оподаткування. Зокрема, пропонувалось оподатковувати населення із більшим

¹¹ Критика современных буржуазных теорий финансов, денег и кредита. / Под ред. Г. П. Солюса. — М.: Финансы и статистика, 1970. — С. 40.

¹² Федосов В. М. Современный капитализм и налоги: (Вопросы методологии и теории). — К.: Вища шк. Изд-во при КГУ, 1987. — С. 103.

¹³ Боринец С. Я., Чухно А. А. Регулирование рыночного хозяйства в странах Западной Европы. — К.: УкрИНТЭИ, 1992. — С. 16.



рівнем доходу за вищою ставкою, а населенню із низьким рівнем доходу виплачувати урядові субсидії у вигляді від'ємного податку. Опоненти такого підходу, які вважали, що найчастіше так субсидіюються ледарі, як альтернативу пропонували податковий кредит¹⁴.

Важливий вплив на розвиток неокласичних концепцій мала теорія раціональних очікувань, яка через недостатнє обґрунтування, виникла як реакція на недоліки кейнсіанського вчення. Засновник “теорії раціональних очікувань” Дж. Мут стверджував, що очікування економічних агентів формуються на основі запропонованої ним завершеної економічної моделі, а функціонування ринку не потребує державного втручання¹⁵. Сутність цього підходу полягає у тому, що економічні агенти достатньо поінформовані про економічні зміни у державі, щоб вчасно та доречно відреагувати на них. При чому, успіх такої реакції залежить не лише від володіння інформацією, але й від вміння грамотно розпорядитися нею. Адже, як зазначає Джеффри Ходжсон, “... через різні схеми мислення і можливості обробляти інформацію агенти будуть її по-різному оцінювати, а відтак і очікування, які у них формуватимуться, не завжди однозначні — вони змінюватимуться від агента до агента”¹⁶.

Безумовно, наведені ідеї є важливими для сучасної української системи оподаткування, яка повинна враховувати готовність платників податків реагувати на зміни у ній та оперувати отриманою інформацією з користю для себе. Також необхідно забезпечити адекватну реакцію структур, які, власне, ініціюють та впроваджують ці зміни, а також тих, які забезпечують інформацією податкоплатників.

Джон Халтвіангер та Майкл Уолдмен, продовжуючи дослідження у даному напрямі, сформуливали варіативну модель передачі інформації від агента до агента із урахуванням їх інтелектуальних здібностей. Це положення було підтверджено психологами-біхевіористами Х. Келвіном та Л. Гарденера, які встановили, що інколи виникають ситуації, у яких не підтверджується жодна реакція індивіда¹⁷.

Проте ні ці, ні попередні дослідження не врахували як фактор впливу минулого, тоді як, за твердженням вчених, останнє має колосальний вплив не лише на обмеження, які відображаються на виборі та діяльності людей, але й на сприйнятті та розумі людини. Зазначимо, що це теоретичне положення знайшло своє практичне підтвердження і в Україні перед списанням податкової заборгованості, що проводилось відповідно до ст. 18 Закону України “Про порядок погашення податкових зобов’язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами” від 21 грудня 2000 року № 2181-III¹⁸. Зокрема, серед податкоплатників, які володіли цією інформацією ще задовго до цього заходу, спостерігалось небажання розраховуватись із бюджетом за попередніми заборгованостями. При чому, реакції податкоплатників були дуже різними залежно від їхньої інформованості, оскільки вони не знали, які саме суми будуть списуватися і за який період.

Важливим фактором впливу на формування тих чи інших реакцій індивідів є, на думку Х. Келвіна та Л. Гарденера, і культура, в якій соціалізується індивід¹⁹. Проте, як показують результати аналізу вітчизняних та російських літературних

¹⁴ Менкью Н. Принципы микроэкономики. 2-е изд. — СПб.: Питер, 2003. — С. 489.

¹⁵ Ходжсон Джеффри. Экономическая теория и институты: Манифест современной институциональной экономической теории / Пер. с англ. — М.: Дело, 2003. — С. 331.

¹⁶ Там же. — С. 336.

¹⁷ Холл Кэлвин С., Линдсей Гарднер. Теории личности. Пер. с англ. И. Б. Гриншпун. — М.: ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс, 1999. — С. 469.

¹⁸ Про порядок погашення зобов’язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами: Закон України від 21.12.2001 р. // ВВР. — 2002. — № 25-26. — С. 5-35.

¹⁹ Холл Кэлвин С., Линдсей Гарднер. Теории личности. Пер. с англ. И. Б. Гриншпун. — М.: ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс, 1999. — С. 468.



джерел і наукових праць представників неекономічних наук, їх автори (А. Колодний, Б. Лобовик, А. Кобликов, Т. Чмут та ін.), акцентують свою увагу в основному на культурі економічній, праці, правовій, інтелектуальній, духовній, моральній, екологічній, фізичній, спілкуванні та сімейних взаєминах²⁰, не виділяючи податкову культуру. Однак між загальною культурою та податковою простежується безпосередній зв'язок: податкова культура сприяє у певний момент та до деякої міри розвитку духовної культури. Від рівня податкової культури залежить і культура духовна, інтелектуальна, моральна тощо. За низької податкової культури податкоплатник може свідомо незаконно зменшувати базу оподаткування, а відтак — і обсяги надходжень до централізованих фондів. Тут також фігурує парадокс: якщо податкоплатник зменшує базу оподаткування та, відповідно, платежі, використовуючи прогалини в законодавстві, то його рівень податкової культури не можна вважати низьким. Навпаки, маніпулювання податковими платежами в межах чинного законодавства є виявом високої податкової культури. Крім того, це стимулює податкових інспекторів до підвищення власного рівня податкової культури з метою усунення прогалин у податковому законодавстві. Тому держава має бути однаково зацікавлена у платниках і у податкових інспекторах з високим рівнем податкової культури.

Поряд із теорією раціональних очікувань не менший вплив на розвиток неокласичних концепцій в оподаткуванні мала і економічна теорія, зорієнтована на пропозицію. Апологети цієї школи наголошували, що кейнсіанство відводило пасивну роль виробничим витратам та виробничій пропозиції, тоді як впровадження теорії пропозиції сприяло б подоланню стагфляції²¹. Прихильники теорії пропозиції розглядають зміну податків як засіб впливу на відносні ціни, які, в свою чергу, впливають на доходи інших суб'єктів. Це приводить до зміни сукупної пропозиції та, відповідно, — до зростання реального виробництва. Більш низькі податки здатні збільшити величину реальних доходів населення і прибутки підприємців, що позитивно вплине на зростання заощаджень та інвестицій, стимулювання до праці та розширення виробництва. На противагу кейнсіанцям, адепти теорії пропозиції вважали, що більш високий рівень податків не носить стримуючого, антиінфляційного характеру; навпаки, рано чи пізно більша частина податків трансформується у витрати підприємців і перекладається на споживачів у вигляді вищих цін.

Важливим моментом у теорії пропозиції є ідея податкового “клину”, вплив якого відчувається між величиною витрат на придбання ресурсів та розміром номінальної і реальної заробітної плати. Причому із посиленням впливу держави дія податкового “клину” посилюється, зменшуючи обсяг виробництва та збільшуючи ціни. Ця ідея трактує податки як інструменти негативного впливу на стимули праці, інвестиції, оновлення виробництва тощо. З цієї точки зору прихильники теорії економіки пропозиції пропонують зменшувати граничні ставки для оподаткування заощаджень та інвестицій. Отже, прихильники економіки пропозиції вбачають у податках один із інструментів за допомогою якого передбачається стимулювати ріст заощаджень та інвестицій. Причому важлива роль у їхньому оподаткуванні відводилась граничним ставкам податків, оскільки, на думку adeptів цієї теорії, саме вони мають безпосереднє відношення щодо прийняття рішень про додаткову роботу, додаткові заощадження та інвестування. Тож, найяскравішим представником теорії економіки, зорієнтованої

²⁰ Чмут Т. К. Культура спілкування. Навчальний посібник. — Хмельницький: ХІРУП, 1999. — С. 28.

²¹ Кэмпбелл Р. Макконнелл, Стэнли Л. Брю. Экономикс: принципы, проблемы, политика: В 2 т.: Пер. с англ. — М.: Республика, 1992. — Т. 1. — С. 356.



на пропозицію, цілком виправдано вважається Артур Лаффер, який графічно обґрунтував найдоцільніший розмір граничної ставки оподаткування — 30 % від загальної суми доходу усіх категорій податкоплатників. На думку його прихильників, оптимальною податковою ставкою є така її величина, яка забезпечує максимальний розмір надходжень до державного бюджету, а податкоплатники самі бажають бути нею оподаткованими²². Такі висновки, безумовно, зроблені на основі ідеї, сутність якої у тому, що при зростанні податкової ставки від 0 до 100 % податкові надходження також зростатимуть, але лише до певної межі (точки “Лаффера”). Після перетину цієї точки почнеться зворотній процес, обумовлений тим, що збільшення ставки податку зменшує економічну активність, а отже, — і податкову базу. Тому, зменшуючи норми оподаткування, держава зможе досягти попереднього рівня податкових надходжень, а інколи і перевищити його.

Ще одним важливим фактором, вплив якого суттєво відчувається при формуванні податкових надходжень, є ухиляння та уникання сплати податків. На цьому також наголошував і А. Лаффер, який застерігав, що збільшення граничних податкових ставок мотивують індивідів до податкових ухилянь²³. Слід пам’ятати й про те, що ухиляння від сплати податків є також однією із причин зростання тіньової економіки та переведення у неї значної частини доходів. При цьому слід враховувати, що не завжди вилученню коштів із “тіні” сприятимуть зменшені ставки оподаткування, як це передбачено “кривою Лаффера”. На нашу думку, все залежатиме від того, наскільки досконалим є механізм ухиляння від податків (проведення бартерних операцій, розрахунки з бюджетом векселями та взаємозаліками тощо). Чим краще налагоджений цей механізм, тим не вигідніше податкоплатнику повертатися на легальну основу, навіть за умови зменшення податкових ставок. Отже, цілком очевидно, що “загнати” платника податку у “тінь”, збільшуючи податкові ставки, на багато легше, аніж вивести його звідти.

Таким чином, із наведеного вище очевидно, що неокласичні концепції, які виникли на протигагу кейнсіанським положенням, мали суттєвий вплив на розвиток теоретичних основ в оподаткуванні. Показовою у цьому питанні була крива Артура Лаффера, яка й серед сучасних економістів викликає полеміку, чим ще більше підтверджує свою цінність. Однак, як зазначено вище, для її сприйняття певну роль відіграли й інші неокласичні напрями в економічній науковій думці, зокрема, монетаризм, неокласицизм і теорія раціональних очікувань. У період їх виникнення їхні представники поставили під сумнів кейнсіанські положення та запропонували зменшити граничні податкові ставки, усунути надмірну прогресію в оподаткуванні, а відтак і знизити податковий тягар. Це стало однією із заслуг неокласичних теорій, ідеї яких впливали не лише на подальші теоретизування науковців, але й знайшли своє практичне застосування у податковій політиці багатьох країн світу.



²² Степаненко В. А. Механізм регулювання ринку США. — К.: УкрИНТЭІ. 1992. — С. 27.

²³ Волобуев В. П. Финансовые дилеммы США (эволюция бюджетного регулирования экономики). — М.: Наука, 1987. — С. 151.